

RENEŠANSNO SOPSTVO I PORTRET

Knjiga Saše Brajovića, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2009.

Nakon knjiga *Gospa od Škrpjela – marijanski ciklus slika* (2000) i *U Bogorodičinom vrtu: Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva* (2006), Saša Brajović se pojavljuje sa delom u koje, po sopstvenim rečima, po prvi put „ne ugrađuje sopstveno terensko i arhivsko istraživanje“, izuzetnom studijom *Renesansno sopstvo i portret*. Razmatrajući problematiku renesansnog sopstva (self) i njegove prezentacije i percepcije, Saša Brajović posredstvom interdisciplinarno zasnovane metode, potkrepljene instruktivnim primerima, pokazuje kako „literarne i vizuelne forme samoiskazivanja potvrđuju ideju renesanse kao doba stvaranja modernog sopstva“.

Na putu prema takvom zaključku, autorka najpre preduzima temeljno kritičko-teorijsko istraživanje *episteme renesanse* s obzirom na pitanje sopstva, istraživanje koje obuhvata filozofske, socijalno-psihološke i poetičke (u smislu teorije vizuelnih umetnosti) nivoe naznačene problematike. Osnovni regulatorni princip takvog pristupa nije, međutim, klasična hijerarhija argumenata (put od „načelnih“, filozofskih postavki prema „specifičnijim“, dakle estetičkim i poetičkim stavovima), nego jedna daleko složenija i savremenim uvidima u problematiku daleko adekvatnija strategija: postavljanje svojevrsne „kritičko-teorijske mreže“, to jest „koordinatnog sistema“ teorijskih postavki, kritičkih hipoteza i (komparativnih) analitičkih rezultata – mreže koja uspeva da predoči pitanje otkrivanje, dinamiku i vizuelnu (samo)prezentaciju renesansnog sopstva u njegovim

mnogobrojnim manifestacijama. Tipičan primer ovakvog „mrežnog“ i istovremeno suptilno izdiferenciranog pristupa može se uočiti u već u uvodnom poglavlju „Renesansno sopstvo“. Premda zaključak kako u antičkom svetu ne postoji sopstvo/personalnost kao „svest o separiranom individualcu“ umnogome zasniva na teorijskim uvidima postmoderne misli – koja odbija pojam autonomnog sopstva i sagledava „Ja“ kao konstrukt (presek kulturnih praksi ili kolektivni fantazam) – Saša Brajović upravo na primeru „renesansnog preokreta“ uspeva da na ubedljiv način nadiđe ograničenja poststrukturalističkih učenja (pre svega „novog istorizma“ Stivena Grinblata): ona uočava *epistemu renesanse* kao rodno mesto otkrića/nastanka ali i vizuelne artikulacije modernog „Ja“, to jest, kako kaže sama autorka, „kontinuiranog i otpornog *moi*.“

Upravo kroz sagledavanje vizuelne individualizacije – ali i „individualizacije vizije“ – u poglavlju „Transformacije renesansnog sopstva u renesansno portretu“, Saša Brajović prati proces kojim se nova samobitnost elitističke i slobodarske misli humanizma (Montenij, Piko dela Mirandola, Marsilio Ficino) preobražava i transfiguriše u renesansni portret kao ostvarenje „sopstva izvan svake slike, bića koje ne nastupa kao neko drugi nego kao *ja*“. Reč je o razvojnom putu od renesansnog profilnog portreta kao izraza „mimetičkog idealizma“ to jest težnje da se pokažu (vladarski) autoritet i moć (dela Mantenije i Pjera dela Frančeska), preko promocije čulne/taktilne percepcije portreta na medaljama i posebnog „slučaja“ ženskog (profilnog) portreta kao poprišta iskušenja međuindividualnog odnosa (fenomenologija pogleda i „Meduza efekat“), do artikulacije „tročetvrtinskog“ ili *en face* portreta na kojima dolazi do punog izražaja novi prostor modernog selfa, sopstva nesvodivog na procedure, rituale ili institucije; u tom kontekstu su posebno dragocene autorkine analize portreta Ticijana i Sofonizbe Angvisiole.

Fenomen portretne prezentacije modernog sopstva kao rekreiranja neponovljivog, jedinstvenog ličnog života (portretisanog), autorka produbljuje polazeći od fenomena prisutnog i u renesansnim filozofsko-poetičkim postavkama, pojma *ritrarre dal vivo*, ili nastojanja da se predoči „živeće prisustvo“ (često i kao emanacija sve manje univerzalne, a sve naglašenije pojedinačne,

personalne *anima*). Proširujući dimenzije vizuelnih i diskurzivnih saglašavanja i kontradikcija, autorka u poglavljima „Renesansni portret i smrt“ i „Renesansni portret i život“ predočava komplementarne hipoteze o dvostrukoj prirodi vizuelne prezentacije renesansnog sopstva. Na jednoj strani, sledeći i proširujući antropološka iskustva i tendencije (antičkih) posmrtnih maski, renesansni stvaraoci poput Domenika Girlandaja ili Benvenuta Čelinija koncipiraju portret kao memorijsku strukturu koja nije samo uspomena na (pojedinačno) prisustvo pomoću koje se prevazilazi smrt, već struktura „artficielne memorije“, kreativno strukturirano odsustvo unutar procesa kojim se razmenjuju energije posmatrača i posmatranog. S druge strane, pak, autorkin srećno odabrani termin „topos životnosti“ nije samo pogodan metodološki „ključ“ za otkriće fenomena (pojedinačne)telesnosti kao atributa novog i autonomnog sopstva (izvanredna analiza voštanih Lorenca Medičija), nego i platforma za ukazivanje na epohalno nov momenat u procesu (samo) prezentacije sopstva. Renesansni umetnik, naime, kao moderno, kreativno biće, predočava se, posredstvom tehničke superiornosti ali još više i nove individualne samosvesti, i kao demijurg, Deus Artifex, koji upravo zahvaljujući tom svojstvu biva u stanju da kroz vizuelnu prezentaciju (načelnog) sopstva „prizove“ slikom i svoju *anima* ili umetničku personalnost: reč je o procesu u kojem „self kao karakter postaje self kao autor“ (Džon Fresero).

Tragom ovakve strategije, višedimenzionalna studija Saše Brajovića prednjači u razmatranju renesansnog autoportreta, kao najsloženijeg vida prezentacije, ali i artikulacije probuđenog sopstva. Polazeći od is-

kustva/implikacija antičkog mita o Narcisu, to jest konotacija o „padu duše u telesni svet“, a paralelno s tim, od fenomena ogledala kao reperezentativne renesansne paradigme (pri čemu se sagledavaju brojne filozofsko-estetičke implikacije, od šekspirovskog „ogledala Prirode“, do funkcije ogledalnog odraza u Lakanovoj psihoanalitičkoj teoriji razvoja subjektivnosti), autorka na primeru „Autoportreta u konveksnom ogledalu“ Frančeska Mazolija, poznatijeg kao Parmidānino, razotkriva neke od ključnih relacija u okviru problematike (prezentacije) renesansnog sopstva: relaciju (umetnikovog) znanja o sopstvenom „ja“ i (konstruisane) „istine slike“, relaciju između unutrašnje bezgraničnosti sopstva (nepredstavljivo) i konačnosti/ograničenosti vizuelne predstave, kao i, konačno, relaciju suštinske podvojenosti/iluzornosti kao obeležja samog procesa konstituisanja sopstva. Štaviše, iz Parmidāninove subtilne, metaforom i strukturom iskrivljenog ogledala omogućene „igre deformiteta“, ispoljene kroz razlike u prezentaciji sopstvene ruke (*techne*, veština) i lica/očiju (*anima*, ono nesvodivo duhovno), autorka funkcionalno izvodi zaključak o vizuelnoj prezentaciji sopstva kao o beskonačnom procesu traganja i odlaganja. Pre nego što će se, stoleće kasnije, na kraju Dekartovog puta ka Velikoj metodi ispostaviti kako „samo jedna stvar nema oblik – misleća suština“ (Žan-Lik Nansi), renesansni tvorac portreta, demijurg ali istovremeno i „Narcissus pictor“, stiže do dragocene i uznemirujuće konstatacije da samospoznaja može biti „put prosvetljenja, ali i uništenja“.

Svetislav Jovanov

СТРАЈНИЋЕВ ЗБОРНИК

Приредио Иван Виђен, Матица хрватска – Огранак у Дубровнику, Институт за повијест умјетности, Дубровник–Загреб, 2009.

Зборник

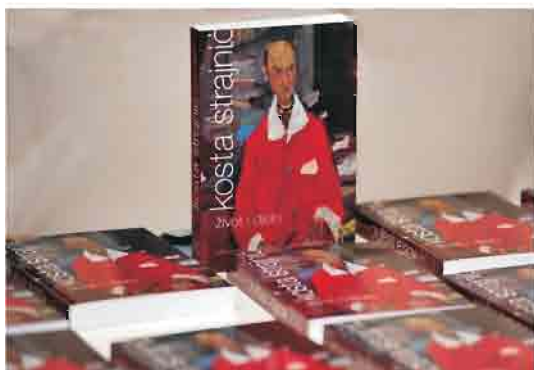
Симпозијумом и изложбом „Лик Косте Страјнића“ Друштво пријатеља хрватске старине и Умјетничка галерија Дубровник су 2007. године обележили 120. годишњицу рођења Косте Страјнића и 30. годишњицу његове смрти. Широки распон и богатство тема презентованих на симпозијуму препознати су као добар материјал за целовито представљање Страјнићевог живота и дела, што је довело до одлуке да

се текстови публикују у *Страјнићевом зборнику*. С обзиром на релевантност њиховог излагања, целини су прикључена и два рада која су накнадно приспела, као и три текста која представљају личне реминисценције на Страјнићеву личност и стваралаштво. Зборник је конципиран тако да обухвата две основне целине: прву целину чине Страјнићеве научни доприноси, којима претходи кратка хронологија његовог живота, док се у другој налазе прилози који на

различите начине доприносе разумевању разумевању личности Косте Страјнића и његовог значаја за данашњу уметност и конзервацију. Тај сегмент обухвата некрологе, неколико Страјнићевих текстова из различитих раздобља његовог рада, као и његову библиографију и ликовне прилоге који прате текстуални део *Зборника*.

Коста Страјнић

Коста Страјнић (1887–1977), историчар уметности, ликовни критичар и конзерватор за дубровачке старине, прве поуке о сликарству добио је у породици и од сликара Исидора Јунга, професора Саве Шумановића. Кратко је студирао сликарство у школи Хајнриха Штреблова у Бечу (1906–1907), а затим у Загребу на Вишој школи за умјетност и обрт, у класи Беле Чикоша Сесије и Менци Клемента Црнчића (1907–1911). Потом је у Бечу, на Институту за историју уметности, код чувеног Јозефа Штрейговског студирао историју уметности и естетику (1911–1912), а већ 1913. се укључио у културни живот Загреба полемишући са Антуном Густавом Магошем, Робертом Ауером и Рудолфом Лубинским. До почетка Првог светског рата је живео у Београду, где је радио на пројекту културног зближавања јужнословенских народа. Један је од оснивача Прољетног салона (1916); објавио је студије о Томиславу Кризману и „Умјетност и жена“. Студије је наставио у Бечу (1916–1917), да би након боравка у Загребу отишао у Праг (1918–1920). У том раздобљу је објавио књигу „Иван Мештровић“ и фотомонографију „Српске задужбине“, као и монографије о Јосипу Плечнику и Петру Палавичинију. Од 1920. до 1922. је живео у Паризу, где је упознао тамошње водеће личности и струјања у модерној уметности. До 1928. године, када се, по наговору Марка Мурата и Ивана Мештровића, доселио у Дубровник, боравио је у Паризу, Прагу, Кракову, Варшави и путовао по чи-

тавој Европи. У Дубровнику се запослио у Надлештву за умјетност и споменике и око себе окупљао младе ликовне таленте. У свом дому су Страјнић и његова супруга Јованка угошћавали многе значајне уметнике: Петра Добровића, Милана Коњовића, Игњата Јоба, Стојана Аралицу, Петра Лубарду, Љубу Бабића и друге. Он је тада пратио ликовна збивања на београдској и загребачкој сцени, објављивао ликовну критику и студије из историје уметности, полемисао о модерном сликарству. Залагао се за очување градитељског наслеђа у Дубровнику и околини. Од 1932, након пензионисања Марка Мурата, постао је главни конзерватор за дубровачке споменике. Као члан ПЕН-а, године 1933. је учествовао у организацији конгреса у Дубровнику, којем су, између осталих, присуствовали Тодор Манојловић и Исидора Секулић. Изложбом сатире у палати Спонза у Дубровнику (1937) иницирао је отварање музеја карикатура, а 1940. је учествовао у организацији изложбе дубровачког сликарства. Током Другог светског рата је живео повучено у Дубровнику, где је пружио уточиште Отону Постружнику и другим антифашистички оријентисаним уметницима. Зиму 1944/45. је провео на острву Вису, где је радио као преводилац.

Након рата, 1945. године је постао први управник и донатор Умјетничке галерије у Дубровнику, а 1948. и 1949. је био управник Галерије умјетнина у Сплиту. Аутор је прве поставке Музеја икона православне црквене опћине у Дубровнику (1953); након дугогодишњег рада је објавио каталог Библиотеке и збирке Балтазара Богишића у Цавтату и поставио пригодну изложбу графика. Аквареле и графике из сопствене уметничке збирке изложио је 1960. у Умјетничкој галерији у Дубровнику. Након смрти супруге (1970) повукао се из јавног живота. Узалуд је покушавао да завешта уметничку збирку и библиотеку које је стварао читавог живота.

Научни доприноси у *Зборнику*

У првом сегменту *Зборника* је објављено 17 научних прилога, као и кратки аутобиографски текст Јованке Марковић-Страјнић, заправо предговор за њену самосталну изложбу одржану у Дубровнику 1934. године. Мада замишљен као сликаркино представљање јавности, овај текст говори и о њеном супругу – Кости Страјнићу, у којем је он представљен као строги критичар њеног уметничког рада. У прилогу „За умјетничку активност Дубровника“ Сања Жаја Врбица представља програмски текст Косте

Страјнића у којем он, убрзо по доласку у Дубровник, износи своје идеје о културном развоју града. Винко Сухој бави се идејом националног стила у уметности, коју је Страјнић пропагирао у духу идеја Ивана Мештровића и удружења „Медулић“. Логичан наставак Сухојевих разматрања представља текст „Коста Страјнић о Ивану Мештровићу“ Ирине Крашевац. Ауторка наводи да је Страјнић рано препознао Мештровићеву уметност као значајан фактор националне пропаганде. Јасна Гаљер посматра Страјнића као промотера нових тема у хрватској ликовној критици: графичког обликовања, уметничких заната, примењене уметности, савремене архитектуре, са посебним освртом на деловање савремених уметница и значај женског стваралаштва. У расправи „Архитект Винко Гланз у Дубровнику“, Антун Баће говори о пројектантском опусу архитекте кога је Опћина дубровачка запослила 1929. године на заузимање Косте Страјнића. Други архитекта, Никола Добровић, који је, такође, деловао у Дубровнику захваљујући подстицајима Косте Страјнића (иако не увек без скандала) представља тему рада Круносава Иванишина. Деловањем Николе Добровића на дубровачком подручју током тридесетих година прошлог века и његовим транспоновањем културне баштине у модеран архитектонски језик бави се и Нора Мојаш у тексту „Елементи дизајна у архитектури Николе Добровића“. Страјнићевом неоствареном идејом о отварању музеја сатире у Дубровнику бави се Франо Дублић, док Иван Виђен, у тексту „Маргиналије уз пријатељство Марка Мурата и Косте Страјнића“, разматра различите аспекте дугогодишњег пријатељства и сарадње сликара Марка Мурата и Косте Страјнића у области заштите културног наслеђа. Један од примера бескомпромисног приступа Косте Страјнића и Марка Мурата очувању старина приказан је у расправи „Коста Страјнић и олтар навјештења у дубровачкој првостииолници“ Виниција Б. Луписа. Вицко Фисковић позабавио се преписком Косте Страјнића и Цвита Фисковића која се одвијала између 1942. и 1952. године. Основни погледи на заштиту културног наслеђа и очувању далматинске архитектуре из познате полемике Винка Брајевића и Косте Страјнића разматрани су у тексту Дениса Вокића „Полемика Страјнић–Брајевић и данашња методологија конзерваторско-рестаураторске струке“. Страјнића као музеалца који је инвентарисао и приредио за објављивање збирку Балтазара

Богишића у Цавтату представља Стане Ђивановић. Антун Караман бави се педагошким аспектом рада Косте Страјнића, односно његовом сликарском школом као местом где су већ афирмисани уметници измењивали гледишта са својим младим и још неафирмисаним колегама. Коначно, три последња текста овог дела *Зборника* баве се самом личношћу Косте Страјнића, односно дају његов портрет на основу својервних личних искустава њихових аутора. Једно искуство је млађег колеге Тонка Мароевића, настало на основу сусрета са већ остарелим Страјнићем. Живојин Кара-Пешић успоставља паралелу односа Косте Страјнића и Николе Добровића, док Радмила Б. Шевић даје специфичну, топло обојену „Скицу за портрет Косте Страјнића“, засновану на вишегодишњим породичним контактима.

У сегменту „Прилози“, након два некролога из пера Дејана Медаковића и Гојка Берића, следи неколико текстова самог Страјнића, који ту су објављени са циљем да допуне исцрпна излагања аутора *Зборника*. Страјнићева запажања о очувању културне баштине, савременој архитектури, Ивану Мештровићу и културној будућности Дубровника посебно добијају на значају у контексту „Библиографије Косте Страјнића“, која је преузета из магистарског рада Винка Сухоја. Коначно, као прилог појединим текстовима *Зборника* објављен је илустративни материјал.

Закључак

Расправни текстови објављени у *Зборнику* настали су као резултат темељних истраживања архивске грађе, литературе и артефаката на терену. Стручним тумачењем чињеница они доприносе стварању јасније слике о једном изузетно значајном културном посленику у Југославији у међуратном периоду и периоду након Другог светског рата. Штавише, овај зборник својим садржајем оправдава идеју о подстицању истраживачког рада и пласирању постигнутих резултата на тематским научним скуповима и њиховом објављивању у оваквим публикацијама, те сматрам да је за то заслужан чак и овај, донекле закаснио приказ. •

Јасна Јованов

КЊИГА О ХОЛОКАУСТУ У ВОЈВОДИНИ

Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини: Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја (истребљење, депортација, мучење, хапшење, пљачка), приредио др Драго Његован, „Прометеј“ и Мало историјско друштво – Нови Сад, Нови Сад, 2011

Велики пројекат др Драга Његована, публикавање грађе Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, стигао је до треће књиге. Публикован је елаборат под насловом „Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја (истребљење, депортација, мучење, хапшење и пљачка)“, који је резултат рада комисије на челу са др Јулијем Дохањијем.

Посебно је интересантан уводни део овог елабората, у ком аутор, вероватно лично др Дохањи, даје историјски преглед развитка антисемитизма као идеје, појаву фашизма и нацизма и улогу антисемитизма у настанку и профилисању тих идеологија. Овај део препоручио бих не само истраживачима холокауста, већ и свима који проучавају политичке идеологије у 20. веку.

Елаборат даје исцрпне податке о злочинима свих врста над војвођанским Јеврејима, за сваку окупациону област Војводине и за свако место поименце, жртве и целате, опљачкане и пљачкаше, мученике и мучитеље. Нису изостављени ни окупаторски закони на основу којих су ова злодела извршена.

Неизбежна тема у страдању Јевреја, и не само Јевреја, у Другом светском рату су логори смрти. И у овом елаборату има доста података о страдањима у логорима на подручју окупираних Војводине и Србије (Бачка Топола, Петровград, логори у Београду и околини: Топовске шупе, Сајмиште, Бањица), затим у Јадовну, Јасеновцу, Старој Градишци, Земуну и другим логорима на подручју НДХ. Ту су и многобројни логори у Мађарској, као и најзлогласнији логори смрти: Аушвиц, Берген-Белзен, Равенсбрик, Маутхаузен и др.

Нису изостављени ни бројни групни или појединачни случајеви убистава и других злочина над војвођанским Јеврејима. Оно што упада у очи је подударност метода којима су вршена ова злодела у све три војвођанске области, у три различита „правна“ система различитих окупатора. На основу овога може се прихватити оцена др Дохањија да сви зло-

чини над јеврејским живљем у нацистичкој Немачкој, њеним сателитима и окупираној Европи чине јединствен злочин истребљења Јевреја. У време настанка овог елабората још није био формулисан правни појам геноцида, па се ни у њему не користи, али је јасно да се под појмом „истребљење Јевреја“ мисли управо на то. А колико је тај злочин у Војводини био масован, најбоље сведоче статистички подаци изнети у раду: од 24.750 Јевреја, колико је пре окупације живело у Војводини, рат је преживело свега њих 3.532. Посебно је трагичан случај банатских Јевреја, који су готово потпуно истребљени већ до половине 1942. године. Аутор овог приказа је, током рада на својој магистарској тези везаној за окупациони систем у Банату, нашао податак да су једино у прибалтичким републикама Јевреји током холокауста истребљени у већем проценту него у Банату.

Приређивач др Драго Његован и суиздавачи „Прометеј“ и „Мало историјско друштво – Нови Сад“ дали су себи задатак да публикују све елаборате Анкетне комисије, њих око 20. Познавајући приређивачеву агилност, верујем да на следеће томе ове едиције нећемо дуго чекати. Тако ће ови драгоцени извори бити потпуно доступни, како стручњацима за нова истраживања на темама везаним за окупаторске злочине у Војводини, тако и најширој јавности.

И ова књига има већ препознатљив графички лик аутора Александра Козлице, који целој едицији даје јединствен визуелни идентитет.

Са надом и искреном жељом да приређивач и издавачи што пре приведу крају овај капитални пројекат, препоручујем ову књигу, као и едицију у целини, свим колегама историчарима и културно-научним установама који се баве проучавањем НОБ-а у Војводини. •

Мр Преграј Бајић

КОНТРОВЕРЗЕ СРПСКО-МАЂАРСКИХ ОДНОСА У НОВИЈОЈ ИСТОРИЈИ

Енике А. Шајти, *Мађари у Војводини 1918–1947*, Форум, Нови Сад, 2010.
ISBN 978-86-323-0799-5

Објављивање књиге Енике А. Шајти, професорке историје на престижном Сегединском универзитету, о Мађарима у Војводини од 1918. до 1947. године, на српском језику, представља значајан догађај за мађарску и српску историографију. Књигу је са мађарског на српски језик превела др Агнеш Озер, музејски саветник у Музеју града Новог Сада, а рецензију дела је дао проф. др Александар Касаш, редовни професор на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Књига је 21. марта 2011. промовисана у Клубу посланика Скупштине АП Војводине, уз учешће председника Скупштине АПВ г. Шандора Егереша, што је целој активности око објављивања ове књиге дало непотребну политичку конотацију. Било је у Новом Саду и адекватнијих установа (Филозофски факултет, Архив или Музеј Војводине, Завод за културу војвођанских Мађара) за промоцију ове научне монографије.

У сваком случају, евидентна је научна потреба да се дела мађарских историчара преводе на српски језик, као и обрнуто, што би конкретно значило да је у обостраном интересу да се нпр. са српског на мађарски преведе и у Мађарској објави књига проф. др Александра Касаша *Мађари у Војводини 1918–1946*, која је код нас, у издању Филозофског факултета, објављена пре петнаест година. Ауторка се у свом делу, веома обилато позива на ову књигу. Она се, иначе, у свом раду користи многим, архивским и другим, српским и мађарским, изворима.

Проф. др Енике А. Шајти је првобитну верзију ове књиге објавила на енглеском језику (*Hungarians in the Vojvodina 1918-1947*) у издању универзитета „Колумбија“. Годину дана касније је објавила исто дело на мађарском језику под насловом *Délvidék; Impériumváltások, revizió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, суочивши се с термилошким проблемом означавања територије на коју се њено истраживање односи. У предговору српском издању ауторка напомиње да се, уместо у Мађарској уобичајеног термина *Délvidék* (=Јужни крај), за ово издање определила за термин *Војводина*, који ће српском (као и енглеском) читаоцу бити сасвим разумљив. Наравно да је терминологија важна (*Nomen est*

omen, казали би стари Латини), јер термини *Délvidék* и *Војводина* „данас упућују на различито виђење мађарске и српске историографије и веродостојно одсликавају овдашње вишевековне промене“ (стр. 5)

Прва промена о којој је реч је запоседање територије Војводине (Баната, Бачке и Барање) од стране српске војске крајем Првог светског рата, у првој половини новембра месеца 1918. Овим почиње први део књиге. Други део посвећен је положају Мађара у различитим војвођанским областима током Другог светског рата, чиме је за оне из Бачке и Барање настала нова промена, враћање под мађарски суверенитет. Трећи део књиге се односи на први период партизанске власти у Војводини (1944–1947), када је после избацивања мађарске и немачке војске, као и снага НДХ, почело ново раздобље у животу војвођанских Мађара, за део њих потпуно трагичан. Заправо, ауторка настоји да једном кратком периоду а то је крај 1944. године, када су вођене борбе за коначно ослобођење Војводине и када је изван број Мађара убијен, већином због ратних злочина или сарадње са окупатором, да значај у односима између Срба и Мађара, који он објективно нема и не може имати. Међу страдалим Мађарима било је и невиних. Но, пођимо редом.

Први део књиге под насловом *Доба Краљевине Југославије (1918–1941)* се односи на истраживање положаја Мађара у новоствореној Краљевини СХС, која је 1929. преименована у Краљевину Југославију. У периоду од 1918. до 1921. године, Мађари у јужнословенској држави нису имали политичка права због могућности оптације за мађарско држављанство. „Време политичке обесправљености“ Мађара, као и других несловенских мањина, окончано је доношењем Видовданског устава Краљевине СХС 1921. године. Међутим, стечена политичка права, изражена кроз оснивање сопствене политичке странке (1922), као и права у области образовања, културе, информисања итд., рестриктивно су примењивана. Стога су уследиле и жалбе Друштву народа, јер су се новоформиране државе обавезале да ће поштовати права мањина. А Мађари из Војводине су у новој држави доспели у мањински положај. На тај

положај је утицао развој међудржавних мађарско-југословенских односа, који је озбиљно угрожавао снажан иредентистички покрет у Мађарској, који се преливао не само на Мађаре у југословенској држави, већ и у Румунији и Чехословачкој. Ауторка је осветлила и положај мађарске мањине у Југославији након увођења шестојануарске диктатуре краља Александра, кроз политичке, економске и просветне прилике, положај цркве итд.

„Између два светска рата се мађарска мањина у Југославији морала кретати путем који није изабрала, нити је имала снаге да га промени“, закључује проф. др Енике А. Шајти.

У другом делу под насловом *Период након прикључења* (стр. 116–244) описан је период мађарске окупације (1941–1944) северних југословенских територија: Бачке и Барање, Међумурја и Прекомурја, као и немачке (фолксдојчерске) власти у Банату. Према томе, овде се расправља о приликама у Делвидеку, а не само Војводини. Карта, приказана на стр. 117, има наслов „Југословенско–мађарска граница након прикључења територија 1941.“ Сам наслов је проблематичан, јер таква граница није постојала, већ граница између Мађарске и НДХ, те Мађарске и окупираног Баната, који је тек формално био у саставу Недићеве Србије, окупиране од нацистичке Немачке, између којих је постојала царина. Дакле, у књизи под насловом *Мађари у Војводини 1918–1947.* је сувишно говорити о приликама у Међумурју и Прекомурју. С друге стране, не говорити о приликама у Срему за време Другог светског рата, нема објективног оправдања, јер је и у Срему било Мађара.

Ауторка је објективно приказала поход Хортијеве Мађарске „према хиљадугодишњим границама“, указујући на мађарске злочине који су том приликом учињени, а који су се продужили током постојања мађарске војне управе у Бачкој и Барањи. Посебно је обрадила злочине почињене током рације јануара 1942. године против Срба и Јевреја. Зачуђује закључак ауторке (стр. 122) да се Мађарска није укључила у Други светски рат све до напада на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године, јер је нпр. мађарска „Брза бригада“ током Априлског рата продрла све до Ваљева. С друге стране, пренаглашено је писање о „четничком отпору“ у Војводини, чиме су мађарски окупатори правдали убијање бачких и барањских Срба, као и Јевреја, а што је била више ратна пропаганда, него утврђена историјска чиње-

ница. У поглављу „Исељавање југословенских колониста и досељеника“ (стр. 141 и даље), ауторка недовољно снажно указује на то да је реч о протеривању, те о томе да је, због немачког противљења таквом масовном протеривању Срба добровољаца из Првог светског рата и колониста, ова популација логорисана. Ублажавање термина није одлика објективног приступа, јер би исељеници ипак имали некаква (бар материјална) права, а протерани (или логорисани) нису имали никаква права.

Ауторка је веома објективно приказала насељавање Секеља и Чангова, као и „витеза“, на опустела имања протераних Срба у Бачкој.

Ауторка се бавила и Банатом, а који је Хортијева Мађарска хтела да добије у државни посед, што су Немци спречили, позивајући се на могући сукоб два савезника, Мађара и Румуна, око ове (етнички релативно већинске) српске територије. Код ауторке нема нимало критичности према овој идеји: зар је нормално да територија српског Баната са 640.000 становника припадне Мађарској, у којој Мађара има тек 95.000, дакле мање него Немаца (120.000), а три пута мање него Срба (295.000).

Када је реч о Рацији 1942. године, једино што се може замерити ауторки је став да је рација била уперена против партизана, а онда се (због разних разлога – дезинформација, фрустрација, избегавања Источног фронта итд.) изродила у „масовну одмазду, односно убијање Срба и Јевреја“ (стр. 211). Овде не може бити речи о „одмазди“ или „освети“. Хиљаде жртава Рације јануара 1942. године, када су убијане све категорије становништва (стари, мушкарци, жене, деца, Срби, Јевреји, богати, сиромашни итд.) без истраге, без пресуде, без икаквог записника, а на ограниченој територији – јужној Бачкој, укључиво Нови Сад – може се оквалификовати само као *џеноцид*, и никако другачије. Није било претходних масовних мађарских жртава, које би требало у „рацији јануара 1942“ осветити, тј. због невиних мађарских жртава извршити „одмазду“. Одмазда значи „зуб за зуб“, па и више од тога, али у овом случају за то није било (никаквог објективног) разлога. Како је могуће објаснити да је у „рацији јануара 1942. године“ у јужној Бачкој, страдало од мађарских власти (војних, полицијских, цивилних и локално-мађарских), толико српских свештеника, српских поседника, лекара и адвоката, богатих Јевреја, ако је акција била уперена против „четника и партизана“.

Аспект пљачке страдалих у рацији није довољно обрађен.

Ауторка је покушала да прикаже и акције мађарске владе на „санирању“ последица „рације у јужној Бачкој“. Тзв. суђење одговорнима за злочине почињене током рације, тзв. надокнада штете, тзв. „отопљавање“ према Србима (Матица српска, Српски учитељски конвикт итд.) – нису могли постићи резултате са становишта „државне идеје Ст. Иштвана“.

Другом поглављу ове књиге недостаје бар поднаслов након немачке споразумне окупације Мађарске (1944), јер се са насловом „Рација у јануару 1942. године и настојања Калајиеве владе за спровођење консолидације“ не може завршити период мађарске окупације Бачке и Барање. Пре свега, нема подналова који би гласио: *Јевреји у Делвидеку 1944. године*, а знано је да је тада и последњи Јеврејин, уз мађарско саучесништво, из целе Мађарске, па и из тзв. Делвидека био предат Немцима и „коначном решењу“ јеврејског питања у конц-логорима истребљења.

У трећем поглављу под насловом *Југославија за време Титија 1944 – 1947* ауторка се бавила питањем Мађара у Војводини после ослобођења Војводине од мађарске и немачке окупације, тј. „промене империје“, како каже ауторка. У нову државу војвођански Мађари су „понели сав терет мађарске државне власти између 1941. и 1944. године“, закључак је проф. Шајтија, а ми бисмо додали, и сопственог понашања. Она највише пажње посвећује „одмазди“ према Мађарима нове комунистичке власти, износећи податке о броју убијених Мађара на основу процена некомпетентних особа. Распон од 80.000 као највеће, до 20.000 као најмање бројке убијених, ничим није документован. Сигурно је да је било безразложних погубљења Мађара, али нема доказа да је то било у стилу Рације јануара 1942. или чак горе од тога. Стога *миш о још „хладнијим данима“ у јесен 1944*, што ће рећи „да су током одмазде партизани убили више Мађара него што су Мађари убили Срба и Јевреја приликом рације“ (стр. 249), у једној научној монографији не може бити присутан без кри-

тичке валоризације извора тога мита, демографске анализе и списка страдалих. Ауторка је свесна да је позивање на одговорност ратних злочинаца имало међународну подршку анти-нацистичких савезника, те да је њихово кажњавање – било оправдано. А таквих је било око 5.000.

Ауторка се посебно бавила питањем утицаја нове мађарске државе на положај Мађара у Војводини, која је истицала да је тај положај бољи него икад раније. У том контексту је обрадила и претходне планове о иселењу Мађара из Војводине, као и о размени становништва – од чега се ништа није остварило. С друге стране, указала је и на чињеницу да је Мађарска Југославији исплатила само 26,77% ратне одштете од одређених 70 милиона долара.

У завршном делу овог поглавља обрађен је период консолидације, период уклапања Мађара у југословенско друштво, као конструктивне националне мањине, са правима у образовању, привреди и политици, дотада незабележенима. О новом почетку Мађара и о томе да су преживели Други светски рат без трагичних последица, сведочи и податак из пописа 1948. године о 496.492 Мађара у новој Југославији.

Важно је да је ова књига проф. др Енике А. Шајти преведена и објављена на српском језику. Види се промена ка објективности у односу на раније књиге које су мађарски аутори писали о Мађарима у Војводини. Неке предрасуде су и даље остале, без обзира што је ауторка користила мноштво архивских и других извора, како мађарских тако и југословенских, односно српских.

Ова студија потврђује да у историји мађарско-српских односа још постоје нерешене контроверзе, нарочито оне које се односе на новију историју, односно период Другог светског рата. Само заједнички, уз доступност свих извора, могуће је дати њихов објективан, а то значи и тачан приказ, *sine iro et studio*. •

Др Драго Ђејован